
Servii din Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul secolului al XIII-lea

Victor V. VIZAUER

Cuvinte cheie: Transilvania, sclavi, secolul XIII, categorie socială, servus.

Keywords: Transylvania, slaves, 13th century, social category, servus.

„La drept vorbind, este inutil să te întrebi dacă libertatea este naturală, fiindcă nu poți să ții nicio ființă în servitute fără s-o nedreptățești și nu există nimic mai potrivit naturii, care este total echitabilă, decât nedreptatea.”

Étienne de la Boétie (1530-1563)

Din Antichitate și până în secolul XIX servitutea – în acest caz sub forma sclaviei – a reprezentat o componentă a relațiilor interumane, fiind prezentă din Britania până în China și din Scandinavia până în Africa, apoi și în Americi, bineînțeles sub diferite forme, grade de dezvoltare și importanță pentru economie.

În rândurile următoare voi încerca să creionez, la modul general, situația sclavilor de pe teritoriul Transilvaniei și a comitatelor învecinate (Caraș, Timiș, Cenad, Arad, Zarand, Solnoc Mijlociu, Crasna, Bihor, Sătmăr și Maramureș, aflate azi, în totalitate sau în mare parte, între granițele României) pe parcursul veacului al XIII-lea, în principal. Informațiile pe care se bazează materialul de față au fost extrase din documentele oficiale edite și cronicile referitoare la secolele menționate.

Poate că o parte dintre cercetătorii evului de mijloc vor considera improprie denumirea de sclavi, însă istoriografia occidentală (britanică, franceză, spaniolă, germană) și chiar central europeană (maghiară și românească mai veche¹) utilizează de multă vreme termeni precum *slaves*, *esclaves*, *esclavos*, *Sklaven* sau *rab-szolga*, cu referire la servii medievali. De asemenea, ar putea să se nască întrebarea: dacă se vorbește despre sclavi, a fost societatea medievală transilvană, în cadrul mai larg al Regatului Maghiar, una sclavagistă? Răspunsul este: nu!

Din punctul de vedere al impactului social și economic au existat două tipuri de societăți: cele sclavagiste și cele care utilizau sclavi. Istoricii consideră o societate ca fiind sclavagistă dacă cel puțin 1/3 din populație era formată din sclavi. Societățile utilizatoare de sclavi erau cele în cadrul cărora sclavii nu jucau un rol determinant, economia bazându-se în primul rând pe munca oamenilor liberi și semiliberi. M. I. Finley vorbea de numai 5 societăți sclavagiste: Grecia și Roma antică, Brazilia și Insulele Caraibe coloniale, precum și Statele Unite înainte de războiul civil², deși au existat și alte situații în care populația servilă era foarte

1 Spre exemplu: Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 1904 (Infra: Závodszy 1904); Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia, Volumul I. Până la finea secolului XV*, Arad, 1908 (Infra: Russu Șirianu 1908).

2 William D. Phillips, Jr., *La historia de la esclavitud y la historia medieval de la Península Ibérica*, în *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie III, H.^a Medieval, t. 23, 2010, pp. 19-165 (p. 151) (Infra: Phillips 2010).

Victor V. VIZAUER, Institutul de Istorie „George Barițiu”, e-mail: vwiki@yahoo.com

numeroasă, însă departe de acel 1/3 din total: este cazul orașului italian Livorno, unde la începutul secolului al XVII-lea 1 din 12 locuitori era sclav³.

Ținând seama de aceste „norme”, dar și de informațiile furnizate de documente, se poate afirma fără riscul de a greși că societatea medievală transilvană, la fel ca și cea maghiară, a fost una care a utilizat sclavi, însă la o scară destul de redusă⁴.

*

Din nefericire, nu dispunem de foarte multe informații referitoare la servii⁵ din Transilvania secolului XIII (cu atât mai puțin asupra celor din veacurile anterioare), însă din documentele în care sunt menționați, incluzând aici și o parte din spețele Registrului de la Oradea, pot fi surprinse diferite aspecte, directe și indirecte, ale vieții unei slugi, cum ar fi modalitățile de a deveni serv, motivațiile proprietarilor de a îi vinde, dona sau elibera, valoarea lor materială sau beneficiile obținute de pe urma muncii acestora.

Alături de exemplele direct referitoare la Transilvania sau comitatele învecinate, am inclus și câteva cazuri ale unor oameni din alte părți ale Ungariei, însă care au făcut obiectul unor spețe din Registrul de la Oradea, fiind astfel vorba de cazuri din prima treime a veacului al XIII-lea.

Principalele aspecte relative la servii medievali pe care le voi avea în vedere sunt cele referitoare la: termenii prin care erau desemnați sclavii; felul în care erau văzuți în societate; modalitățile prin care se putea ajunge sclav; vânzarea, cumpărarea, donarea, schimbarea sau lăsarea lor ca moștenire; posibilitățile de eliberare din servitute.

Termeni cu care erau desemnați sclavii

Încă din antichitatea romană termenii utilizați pentru desemnarea persoanelor nelibere au fost: *servus*, *verna*, *puer*, *homo*, *mulier*, *ancilla*, *mancipium*⁶. Se făcea deosebire între bărbați și femei cu privire la denumirile folosite, în timp ce bărbații erau numiți *servi*, pentru femei se utiliza termenul *ancilla* / *ancillae*, *serva* fiind întâlnit în sursele antice numai foarte rar⁷.

În perioada medievală sunt întâlniți în continuare termenii de *servus*, *ancilla*, *mancipium*, *puer*⁸, dar apar și denumiri noi. În mediul german era frecventă expresia „oameni proprietate personală” (*homines proprii*), iar servii folosiți ca soldați erau cunoscuți ca *ministerialis*⁹. În Europa de Nord termenul des utilizat pentru a-i desemna pe sclavi este *traelle*, *thrael*, *drell*, toponimele daneze ce conțineau acest cuvânt trădând faptul că în acel loc au muncit sclavi¹⁰.

Cercetând documentele medievale din Burgundia, Nicolas Carrier a surprins evoluția terminologiei privind oamenii neliberi, lucru îngreunat și de faptul că este destul de dificil pentru istorici să stabilească până când se poate vorbi de sclavi și de când apar șerbii: aproximativ până în secolul XII erau numiți *servi* și *mancipia*, în veacul al XII-lea *homines domini*, în secolul următor *homines ligii domini*, iar în veacurile XIV-XV *homines talliabiles ad misericordiam*¹¹. Pe coasta dalmată, la Ragusa, care până la finalul Evului Mediu a fost

Pentru caracteristicile unei „economii sclavagiste” și, implicit, a unei „societați sclavagiste” a se vedea și: Walter Scheidel, *Slavery in the Roman economy*, Stanford University, 2010, p. 2 (și nota 1, p. 2), <https://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/091003.pdf> (22.05.2017).

3 Ariel Salzmann, *Migrants in Chains: On the Enslavement of Muslims in Renaissance and Enlightenment Europe*, în *Religions*, 4, 2013, pp. 391-411 (p. 396) (Infra: Salzmann 2013).

4 De pildă, în Anglia veacului al XI-lea, după datele oferite de *Domesday Book*, sclavii reprezentau circa 9% din populație și numărul lor era în scădere, cf. Pószán László, *Rabszolgák a középkori Baltikumban*, pp. 873-886, în *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, vol. II, ed. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél, Budapest-Debrecen, 2014, p. 875 (Infra: Pószán 2014).

5 Referitor la servii medievali am utilizat atât termenul serv, preluat din limba latină (de la *servus* = sclav), cât și pe cele de sclav și slugă / slujnică (de la maghiarul *solga* / *sulga*, folosit în multe documente ale vremii).

6 D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 12 (Infra: Tudor 1957).

7 Tudor 1957, pp. 13-14.

8 În Franța medievală prin *puer* se înțelegea un sclav domestic, cf. Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 171 (Infra: Bloch 1996).

9 Pószán 2014, p. 875.

10 Pószán 2014, p. 876.

11 Nicolas Carrier, *De l'esclavage au servage dans le royaume de Bourgogne (VIIIe-XIIe siècle)*, în *Sciences de l'Homme et de la Société* (HAL), 2014, p. 1: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00973226/document> (17.11.2017) (Infra: Carrier 2014).

un important centru al comerțului cu sclavi, aceștia erau denumiți *famuli, famulae, homines, servientes, pueri, puellae* și *ancillae*¹².

În Europa Centrală, referitor la sclavii din Praga, unde în secolele X-XII se desfășura un înfloritor comerț cu sclavi, cronicarul Cosmas scria în a sa *Chronica Boemorum* (sfârșitul secolului XI) despre *mancipia, servi, ancillae* și *ministeriales*¹³. Pe teritoriul Regatului Arpadian principalele denumiri utilizate erau tot *servus, ancillae* și *mancipia*¹⁴. Deși au avut loc numeroase discuții ale cercetătorilor maghiari pe marginea acestui subiect, mai precis referitor la semnificația termenului *servus* – sclav sau șerb? – nu s-a ajuns la un consens, părerile rămânând împărțite¹⁵.

Revenind la Transilvania, primul document cunoscut ca referindu-se la servii din spațiul avut în vedere de noi este actul regelui maghiar Geza I, din anul 1075, prin care face donații mănăstirii sfântului Benedict (azi în Slovacia). Printre altele, suveranul acordă mănăstirii, lângă Bihor, un pământ pe care se aflau 20 de case de slugi (*domus ministrorum*); alte „trei case de slugi” (*tres domus servorum*) au fost donate în satul Duboz, situat pe râul Criș.¹⁶

Actul din 1202-1203¹⁷, dat de către regele Emeric al II-lea, însă care reia un document întocmit în 1177¹⁸, în timpul regelui Bela al III-lea, referitor la proprietățile capitalului din Arad, înregistrează – alături de vieri, apicultori, vistiernici sau iobagi – și pe cei care „în limba obișnuită se chiamă slugă” (*sulga*). Avem de această dată mențiunea unei denumiri provenite dintr-o limbă vernaculară vorbită în această zonă, în acest caz limba maghiară (*szolga* – *sulga*).

Un act din anul 1261 ne informează în legătură cu pricina iscată între Gabriel, fiul lui Raphael, și Raphael, fiul lui Toma (fratele lui Gabriel), în legătură cu împărțirea proprietăților, precum și a libertinilor, slugilor și slujnicilor (*libertinorum, servorum et ancillarum*)¹⁹. La 1273, când episcopul de Oradea, Lodomer, prepozitul B. și capitlul bisericii din Oradea stabilesc proprietățile și veniturile pe care le stăpânesc împreună, sunt amintiți în satul Fudy (Fughiu) câțiva *mistratores (ministratores) candelarium* („slujitori la candelă”) și *servi regis* („slugi ale regelui”)²⁰. Apoi, în anul 1284 se face dreptate între Ioan și Nicolae, fiii lui Petru, și frațele lor Gheorghe și fiii săi, cu privire la împărțirea moșiilor, slugilor (*servis*), slujnicilor (*ancillis*) și a altor lucruri lăsate lor de către Toma, episcop de Oradea²¹.

Dintr-un document emis în anul 1223, prin care papa Honorius o ia sub ocrotirea sfântului Petru și a sa personală pe Margareta, fiica regelui maghiar Bela al III-lea, fostă împărăteasă a Constantinopolului, aflăm

12 Paola Pinelli, *From Dubrovnik (Ragusa) to Florence: Observations on the Recruiting of Domestic Servants in the Fifteenth Century*, în *Dubrovnik Annals*, 12, 2008, pp. 57-71 (p. 67) (Infra: Pinelli 2008).

13 Martin Ježek, *A Mass for the Slaves: from Early Medieval Prague*, în *Friügeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik*, herausgegeben von Jiří Macháček and Šimon Ungerman, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2011, pp. 623-642 (p. 634) (Infra: Ježek 2011).

14 Cameron Sutt, *Slavery in Árpád-era Hungary in a Comparative Context*, Brill, Leiden / Boston, 2015 (Infra: Sutt 2015).

15 Sutt 2015, pp. 8-18.

16 Ferdinandus Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, vol. I, Strigoniu, 1874, nr. 25, pp. 53-60; *Documente privind Istoria României*, C. Transilvania, vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., București, 1951, nr. 1, pp. 1-2, cu textul latin la p. 355 (Infra: DIR.C.XI-XIII/1).

17 Szentpétery Imre, *Regesta regum stirpis Arpadianae crítico-diplomatica / Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I (1001-1270), Budapest, 1923, nr. 202, pp. 61-66; DIR.C.XI-XIII/1, nr. 41, pp. 23-27.

18 Iván Borsa, III. Bela 1177 évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára, în *Levéltári Közlemények*, Harmincharmadik évfolyam, 2 szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, pp. 205-218, cu „textul reconstruibil” al privilegiului acordat de Bela al III-lea capitlului din Arad (p. 212-217). Jakó Zsigmond a publicat rezumatele ambelor documente în *Codex diplomaticus Transsylvaniae / Erdélyi okmánytár*, I, 1023-1300, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, pp. 126-127, nr. 13-14, respectiv p. 131, nr. 29.

19 Emerici Nagy, Johannes Bapt. Nagy, Desiderii Véghegy / Nagy Imre, Nagy Iván, Véghegy Dezső, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö / A Zichy és Vasonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*, Tomus Primus / Első kötet, Pestini / Pesten, 1871, nr. 14, pp. 11-12 (Infra: Zichy, I); *Documente privind Istoria României*, C. Transilvania, vol. II (1251-1300), Editura Academiei R.P.R., București, 1952, nr. 32, p. 35 și nota 2, p. 35 (Infra: DIR.C.XIII/2).

20 Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I (1191-1342), Hermanstadt, 1892, nr. 169, pp. 122-123; DIR.C.XIII/2, nr. 161, pp. 153-155 și nota 4, p. 155 (Infra: Ub. I).

21 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tom V, Vol. 3, Buda, 1830, p. 508; DIR.C.XIII/2, nr. 299, pp. 262-263.

că protecția se extindea asupra tuturor bunurilor ei: proprietățile, veniturile, slugile și slujnicele (*servis et ancillis*)²².

Simon de Keza, care redactează *Chronicon Hungaricum* spre finalul secolului al XIII-lea, a explicat succint categoriile, proveniența și ocupația servilor din Ungaria²³. Astfel, existau două categorii de *servi* (sclavi) proveniți din prizonieri de război: creștini și necreștini (*Denique mancipia*), ultimii fiind numiți și *uheg*.

Este important să nu fie confundați – deși numele este înșelător – acei *servientes regis*, al căror grup se cristalizează în prima parte a secolului XII, cu cei din categoria servilor, deoarece originea servienților regali se află într-un grup sau în grupuri ale unor oameni liberi cu drepturi nobiliare²⁴.

Din exemplele prezentate rezultă că termenul *servus* se folosea în primul rând pentru a-i desemna pe sclavii bărbați, femeile fiind denumite *ancilla*, situația fiind similară cu cea din alte zone ale Europei. Probabil că atunci când într-un document apare termenul *mancipia* – care în latina clasică și medievală era un sinonim pentru sclav²⁵ – trebuie să vedem în spatele său atât bărbați, cât și femei²⁶. Pe lângă cei trei termeni amintiți, în Transilvania mai întâlnim, sporadic este adevărat, și pe cel de *ministratores*²⁷.

Sclavul și societatea

„Încă de la origine, relațiile de dependență au avut aspectul lor economic”, scria Marc Bloch²⁸. Aș adăuga numai observația că acest aspect economic a reprezentat elementul principal al servituții, baza existenței sale. Este confirmat acest fapt prin însași atitudinea proprietarilor față de sclavii lor.

În Spania medievală sclavii nu erau considerați „persoane legale”, ci niște obiecte animate, codul de legi castilian *Siete Partidas* (secolul XIII) descriindu-i pe aceștia ca „un alt fel de oameni”²⁹. În *Sachsenspiegel* (*Oglinda saxonă*), o lucrare despre obiceiuri și legi, se arată că servii nu plăteau acea „taxă de sânge”, sclavii având numai valoare economică³⁰. Nici în Ungaria sclavii nu plăteau către rege așa-numiții denari liberi, însă oamenii semiliberi aveau obligația de a plăti, conform celor stabilite de regele Coloman în *Decretele* sale³¹. Tot valoare economică au avut sclavii și pentru administratorii Imperiului Arab, care în a doua parte a mileniului I au cumpărat un mare număr de *servi* din Africa, Asia Centrală și Europa de Nord pentru a contracara declinul demografic și economic determinat de molimele abătute asupra regiunilor controlate de arabi, sclavii fiind utilizați în armată, agricultură, manufacturi sau gospodării³².

Din documentul amintit deja, prin care papa Honorius o ia sub ocrotirea sfântului Petru și a sa personală pe fosta împărăteasă a Constantinopolului (anul 1223), reiese că slugile și slujnicele (*servis et ancillis*), alături de proprietăți și venituri, făceau parte dintre „bunurile” doamnei respective³³.

22 Eudoxiu de Hurmuzaki, Nicolae Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Volumul I, Partea 1 (1199-1345), București, 1887, nr. LIX, p. 81 (Infra: *Hurmuzaki-Densușianu I/1*); *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 142, p. 197.

23 Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum / Cronica Ungurilor*, Appendix, Cap. II.1-2 și II.6-7, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. IV, București, 1935 (Infra: *Chronicon Hungaricum*).

24 Váczy Péter, *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság*, în *Századok*, nr. LXI-LXII, 1927-1928, partea I. pp. 243-290, partea II. pp. 351-414 (p. 263-276).

25 În *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Budapestini, 1901, p. 403 (Infra: *Bartal 1901*), Antonius Bartal arată că *mancipator* semnifică *servus*, *szolga* (slugă, sclav), iar *mancipatus* – rabszolgaság (sclavie); Bloch 1996, p. 267.

Cameron Sutt însă, bazându-se pe documente medievale bavareze, ajunge la concluzia că prin termenul *mancipia* se făcea referire la mai multe categorii de oameni dependenți, de la acei *mancipia* locuitori *infra domum*, care nu aveau obligații bine stabilite și se aflau la discreția stăpânului, până la *mancipia* care trăiau pe un lot de pământ și aveau obligații clar definite: Sutt 2015, p. 90.

26 Carrier 2014, p. 7.

27 În Ungaria medievală termenul *ministralis*, *ministrallus* semnifică subordonat, o persoană aflată în stare de serviciu / servitute față de alta – „alárendelt, szolgálati viszonyban lévő személy”, cf. *Bartal 1901*, p. 422.

28 Bloch 1996, p. 178.

29 François Soyer, *Muslim Slaves and Freedman in Medieval Portugal*, în *Al-Quanțara*, XXVIII/2, julio-diciembre de 2007, pp. 489-516 (p. 504) (Infra: *Soyar 2007*).

30 Pószán 2014, p. 875.

31 Gyöngyössi Márton, *Magyar pénztörténet (1000-1526)*, în Gyöngyössi Márton (Ed.), *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006, pp. 228-286 (p. 231).

32 Maya Shatzmiller, *Economic Performance and Economic Growth in the Early Islamic World*, în *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, Brill, 2011, pp. 132-184 (p. 150-152).

33 Hurmuzaki-Densușianu I/1, nr. LIX, p. 81; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 142, p. 197.

Codurile de legi medievale ale regilor maghiari – cele două culegeri legislative ale lui Ștefan cel Sfânt (997-1038), cele trei coduri de legi ale lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095), precum și legile regelui Coloman Cărturarul (1095-1116) – și hotărârile sinoadelor timpurii (cele două sinoade de la Strigoniu ținute în timpul regelui Coloman, la începutul secolului XII)³⁴ fac referire și la sclavi, ceea ce ne ajută la conturarea unei imagini „oficiale” asupra situației acestora. Astfel, mărturiile slugilor în instanță nu erau acceptate; de asemenea, nu era acceptată plângerea unui serv împotriva stăpânului sau stăpânei sale; era interzisă eliberarea slugilor unui alt stăpân; sclavii reprezentând o valoare pentru proprietar era interzis ca cineva să rețină slugile fugite de la alt stăpân. Dacă un sclav era prins cu furtul, el putea să-și răscumpere nasul cu 5 dinari; dacă era prins a doua oară, putea să-și răscumpere urechile cu alți 5 dinari; dacă era prins și a treia oară, sclavul era executat. Era interzis ca un om liber să aibă relații intime cu sclavi; dacă un om liber era prins și a treia oară asupra faptului, devenea la rândul său sclav; dacă o sclavă rămânea grea de la un om liber și murea în timpul nașterii, omul liber trebuia să dea o altă slugă la schimb proprietarului sclavei decedate; dacă un sclav lăsa însărcinată sclava altui stăpân era bătut și tuns, dar dacă sclava murea la naștere, sclavul era vândut și banii împărțiți între cei doi stăpâni. Era interzisă căsătoria dintre un om liber și un sclav. Un serv nu putea să fie hirotonit preot decât după ce devenea pe deplin (*plena*) liber.

Biserica nu a interzis decât târziu deținerea de sclavi, însă a considerat ca gest foarte pios eliberarea slugilor creștine. Din punct de vedere spiritual și servii aveau oarecare beneficii, și anume că era interzisă orice muncă de slugă la sărbătorile importante, toți, atât oameni liberi, cât și sclavi, fiind obligați să participe la slujbă. De asemenea, li s-a interzis evreilor deținerea și comercializarea sclavilor creștini, fiindu-le recomandat să folosească slugi păgâne. Regele Coloman a interzis și vinderea dincolo de granițele regatului a servilor maghiari sau a celor de altă limbă, însă născuți pe teritoriu ungar.

Spiritualul a reprezentat o cale de îmbunătățire a situației sclavilor și în alte regiuni ale Europei, ducând în destule cazuri chiar la libertate. În perioada pontificatului său (1227-1241), Grigore al IX-lea nu a interzis deținerea sclavilor creștini, însă i-a obligat pe proprietari să dea voie servilor să participe la slujbe, astfel că, cel puțin din acest punct de vedere, sclavii nu mai erau discriminați³⁵. Cavalerii Ioaniți, prin a căror insulă – Rodos – se desfășura un important comerț cu sclavi, nu țineau servi creștini decât până munciau în cuantumul sumei care a fost plătită pentru ei de către cavaleri, după care erau eliberați³⁶. De asemenea, în Portugalia erau eliberați numeroși sclavi ce se converteau la creștinism³⁷.

Cronicarul boem Cosmas relatează că în anul 1124 evreii din Praga au fost obligați să plătească ducelui 1350 kg de argint și 45 kg de aur ca răscumpărare a coreligionarului lor Jacob, decăzut din funcția de *post ducem vicedominus* (funcție necunoscută înainte și nici după această întâmplare), ducele folosind bogățiile obținute pentru a răscumpăra de la evrei pe sclavii creștini³⁸.

Însă prevederile și practicile de mai sus îi aveau în vedere pe sclavii creștini, cei musulmani sau păgâni nu beneficiau de aceleași tratamente. Odată cu avansul otomanilor spre vest papa Nicolae al V-lea, prin bulele *Dum Diversas* (1452) și *Romanus Pontifex* (1455), garanta creștinilor dreptul de a invada, cuceri și supune teritoriile musulmanilor și păgânilor, iar pe locuitorii să-i ducă în sclavie perpetuă³⁹.

De altfel, în cele mai multe cazuri situația sclavilor prezentată din punct de vedere juridic era diferită de realitățile din teren⁴⁰. Nici la finalul Evului Mediu și începutul Epocii Moderne sclavii nu formau o categorie socială foarte clar definită, ceea ce a făcut ca poziția lor în diferite societăți să fie supusă negocierilor și schimbărilor⁴¹.

Atitudinea față de sclavi și sclavie în general a rămas un fapt asumat până târziu, abia în secolul al XVIII-lea s-a pus mai serios problema acestei forme de dependență umană, ideile vehiculate atunci prefigu-

34 Závodszy 1904.

35 Pószán 2014, p. 879.

36 Pószán 2014, p. 874.

37 Soyar 2007, p. 496.

38 Ježek 2011, p. 634.

39 Salzmann 2013, pp. 393-394.

40 Carrier 2014, p. 5.

41 Juliane Schiel, Stefan Hanß, „Semantics, Practices and Transcultural Perspectives on Mediterranean Slavery”, în Stefan Hanß, Juliane Schiel (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800) / Neue Perspektiven auf mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Chronos Verlag, Zürich, 2014, pp. 11-23 (p. 16-17).

rând mișcările aboliționiste din veacul următor⁴². Bineînțeles, au existat tentative de ușurare a situației sclavilor încă de la finalul perioadei medievale și din timpul Renașterii, în primul rând prin legislație, în unele cazuri chiar interzicându-se comerțul și deținerea de sclavi, însă de cele mai multe ori cu rezultate minime⁴³.

Cauze ale servituții

Războiul: În toată Europa medievală principala sursă de sclavi au reprezentat-o războaiele, prin transformarea prizonierilor în servi. În special zonele de contact dintre creștini și musulmani sau creștini și păgâni au furnizat, uneori pentru perioade mai lungi de timp, un număr consistent de sclavi. Astfel de regiuni au fost Britania și Irlanda în vremea raidurilor vikinge, Peninsula Iberică pe parcursul Reconquistei spaniole și a celei portugheze, teritoriile păgâne din Nordul Europei în timpul creștinării și cuceririi acestora de către aristocrația germană și Ordinul Teuton.

Când arabii au cucerit mare parte din Peninsula Iberică au transformat în sclavi captivii creștini, în special femeile și copiii, mulți dintre bărbați fiind uciși⁴⁴. La rândul lor, creștinii plăteau cu aceeași monedă: cronicarul Adémar de Chabannes relatează că în jurul anului 1000 maurii din Cordoba au atacat Narbonne. Creștinii obțin victoria, luând o pradă mare și mulți prizonieri. O parte dintre aceștia au fost vânduți, iar pe alții i-au făcut sclavi personali; 20 de mauri cu talie mare au fost trimiși la Limoges, ca donație sfântului Marțial.⁴⁵ Portughezii au capturat foarte mulți musulmani după crearea regatului de către Alfons I (1139-1185), numai în anul 1217, la cucerirea localității Alcácer do Sal, fiind luați circa 3000 de prizonieri, care ulterior au fost vânduți ca sclavi în Lisabona⁴⁶.

În ce privește Transilvania cunoaștem doar un singur caz concret în care o femeie și fiica ei au fost luate în prizonierat și transformate în slugi. Printr-un act din anul 1284⁴⁷, văduva comitelui Koplun, în fața capitlului din Oradea, a eliberat-o din robie pe slujnica (*ancilla*) numită *Ancilla* (Slujnica) și pe micuța ei fiică Elisabeta; acestea erau de neam german, fiind luate în prinsoare la o dată neprecizată. Este posibil să fie vorba despre anul 1278, când trupele maghiare ale regelui Ladislau al IV-lea, ca aliat al lui Rudolf de Habsburg, au participat la campania împotriva lui Ottokar II al Boemiei⁴⁸. Se știe că din această întreprindere militară Ladislau s-a întors în Ungaria cu un mare număr de captivi și bogate prăzi de război⁴⁹.

Faptul că avem o singură știre sigură despre prizonieri transformați în slugi nu exclude posibilitatea ca mulți alți servi să fi provenit din aceeași sursă, războiul, mai ale că și cronicarul Simon de Keza scrie despre prizonierii de război transformați în servi⁵⁰.

Motive de natură penală: O altă modalitate de a ajunge serv, de multe ori împreună cu întreaga familie, era dovedirea respectivului individ ca vinovat pentru furt sau alte fărădelegi. În *Articolul VII* din cel de-al doilea „Cod de legi” al regelui Ștefan I se arată că un om liber prins asupra furtului poate să-și răscumpere fapta; dacă nu își permitea era vândut ca sclav; se mai precizează că, dacă același om este prins din nou cu furtul, să fie judecat precum slugile⁵¹, adică conform cu noua sa stare. Primul sinod de la Strigoniu stabilea prin *Articolul LV* pedeapsa pentru femeile care fugeau de la soțul lor: dacă o femeie de rând fugea de trei

42 Rocío Periañez Gómez, *La esclavitud en Extremadura (siglos XVI-XVIII)*, Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, Tesis Doctoral, Cáceres, 2008, p. 23, <http://biblioteca.unex.es/tesis/9788469263150.pdf> (09.04.2017).

43 Pe parcursul secolului al XV-lea, autoritățile din Ragusa au interzis de două ori comerțul cu sclavi, în anii 1416 și 1466, deși nu au înregistrat un succes notabil, cf. *Pinelli 2008*, pp. 62-64.

44 *Phillips 2010*, p. 155.

45 Georges Duby, *Anul 1000*, Edit. Polirom, Iași, 1996, p. 221; Mathieu Arnoux, „Effacement ou abolition? Réflexion sur la disparition de l'esclavage dans l'Europe non méditerranéenne (XIe-XIVe siècles)”, în Stefan Hanß, Juliane Schiel (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800) / Neue Perspektiven auf mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Chronos Verlag, Zürich, 2014, pp. 49-74 (p. 50-51).

46 *Soyer 2007*, pp. 490-491.

47 Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső, *Hazai ókmánytár. Codex diplomaticus patrius*, VI, Budapest, 1876, nr. 219, pp. 301-302; *DIR.C.XIII/2*, nr. 293, pp. 256-257.

48 Gyula Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986, pp. 143-146 (Infra: *Kristó 1986*).

49 *Kristó 1986*, p. 146.

50 *Chronicon Hungaricum*, Appendix, Cap. II.1.

51 *Závodszky 1904*, pp. 50, 154.

ori de la soțul ei își pierde libertatea; dar și dacă un bărbat pleca de la soția sa și nu voia să se întoarcă era pedepsit prin transformarea în slugă⁵².

Unele dintre cazurile următoare prezintă situațiile unor oameni vânduți de către pristav imediat după constatarea vinovăției acestora. Un act din anul 1213, cuprins în *Registrul de la Oradea*, relatează că Masa din satul Sorou, fiind dovedit de furt în urma probei fierului roșu, a fost vândut împreună cu familia sa, soția Foelicitas, fiii Toma, Tanals și Gyonon, precum și fiicele Magnet/Maged și Ilega (în total 7 persoane), de către potrivnicii săi, Kaled/Kalad, Beta și pristavul Hodos (fiind de față și sutașul Cesarius), pentru 10 mărci, lui Absolom fiul lui Hurt / Hurtu, la efectuarea plății fiind de față și canonicii de la Oradea⁵³. După 16 ani, în 1229, Absolon, fiul lui Hurtu / Hurt, mărturisește în fața membrilor capitlului din Oradea că a vândut doamnei Iustina, soția comitelui Mica, 7 oameni: pe Mathka, pe soția sa Faelicitas și pe fiii lor Toma, Tanalchu și Gyonon, precum și pe fiicele lor Maged și Ilegu⁵⁴, adică familia pe care a cumpărat-o în anul 1213.

În anul 1220 Vitalis din satul Cheuz / Cheusci, comitatul Bihor⁵⁵, a fost învinuit, de către oamenii din satul său și din împrejurimi, de furt; la Oradea, Vitalis s-a ars și a fugit în biserică; ca urmare, pristavul l-a vândut pe Vitalis, soția și fiii săi, împreună cu slujnica sa și fiul acesteia, și cu toată averea sa, lui Laurențiu, fiul lui Martin⁵⁶.

Servitutea pentru datorii: Din informațiile ajunse până la noi reiese faptul că intrarea în servitute din cauze financiare se putea face pe două căi, și anume prin vânzarea de către autorități – după cum am arătat mai sus – ori prin voința proprie a celui dator. Deja primul „Cod de legi” al regelui Ștefan cel Sfânt stabilește faptul că un om liber care are probleme de natură financiară (datorii etc.) poate să intre de bună voie în servitute la un senior⁵⁷.

În anul 1235, un om al cetății Cluj, pe nume Hagya / Agya, a învinuit pe Henguch / Engues din satul Hem (așezare părăsită în apropiere de Huedin) de furt; Henguch dezvinovățindu-se, Hagya a fost amendat cu 6 mărci, dar neputând să plătească, a fost zălogit, împreună cu soția și fiul său Abbeus, lui Valter, oaspete din Bihor; după moartea lui Valter, Hagya a trecut la fiul acestuia, Hus, iar după moartea acestuia din urmă a trecut la Ștefan, fiul lui Hus; de la acest Ștefan, Hagya s-a răscumpărat împreună cu familia, plătind cele 6 mărci pe care le împrumutase de la Valter, bunicul lui Ștefan; după plata datoriei, Hagya și familia sa au devenit din nou liberi, pe vecie⁵⁸.

Vânzări, cumpărări și schimburi de servi; înțelegeri privind servii

Rezumând mai sus statutul servilor în societate – ce aveau și ce nu aveau dreptul să facă – s-a putut deduce faptul că stăpânul dispunea de sluga sa după cum dorea și putea să încheie înțelegeri în detrimentul sclavului după cum îi dictau interesele de moment. Aici intrau și comerțul (vânzarea și cumpărarea) cu servi, schimburile de slugi între proprietari, lăsarea lor ca moștenire sau eliberarea acestora.

În anul 1213, doamna Paulia, soția lui Petru, a cerut fratelui ei, preotul Custodia, pe slujnica Margueta; acesta din urmă a răspuns că slujnica este a lui și nu o va restitui. După apariția celor două părți la Oradea, la proba fierului roșu, Custodia și Paulia s-au înțeles ca doamna să dea 1 marcă, iar preotul să-i dea pe slujnica Huldhol (sora Marguetei), motivând că pe Margueta o măritase, iar potrivit legii nu o poate despărți de soț⁵⁹. Suma în bani (1 marcă) plătită de preot nu ne luminează asupra adevăratului preț al unei slujnice, însă probabil că reprezintă diferența de valoare dintre cele două femei: Huldhol și Margueta.

În acest caz avem și o situație specială care se cere a fi relevată. Observăm că preotul Custodia nu poate înapoia slujitoarea deoarece aceasta era măritată și, conform cutumelor vremii, nu putea fi despărțită de soț.

52 *Závodszy 1904*, pp. 111, 203.

53 *Johannis Karácsonyi, Samuelis Borovszky, Regestrum Varadinense. Examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum / Az időrendbe szedett Váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hü másával együtt*, Budapest, 1903, nr. 54, p. 174 (Infra: *Regestrum Varadinense*); *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/54, p. 55.

54 *Regestrum Varadinense*, nr. 370, p. 297; *DIR.C.I (XI-XIII)*, nr. 67/370, p. 140.

55 Csösz / Csösztelek, azi pustă între satele Körösszakál și Körösharsány, Bihar, Ungaria, cf. *DIR.C.XI-XIII/1*, p. 64, nota 1.

56 *Regestrum Varadinense*, nr. 257, p. 249; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/257, p. 107.

57 *Závodszy 1904*, pp. 35-36, 148 (*Articolul XXII*).

58 *Regestrum Varadinense*, nr. 388, pp. 306-307; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/388, p. 147.

59 *Regestrum Varadinense*, nr. 30, p. 165; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/30, pp. 48-49.

Cu siguranță că și doamna Paulia cunoștea această practică, însă totuși a cerut-o pe servitoare. Acest lucru ne duce cu gândul la posibilitatea conform căreia slujnica Margueta nu era măritată în momentul în care a fost luată de către Custodia, acesta căsătorind-o ulterior tocmai pentru a evita restituirea ei în caz că este cerută prin intermediul autorităților. Să fi reprezentat aceasta o strategie de a păstra o slujnică de valoare? Din lipsa mai multor informații acest caz rămâne la nivelul unei semnalări și a unei posibilități de interpretare. Însă un alt fapt este esențial în acest caz, rezultat din argumentul lui Custodia, și anume că era respectată hotărârea Bisericii privind sanctitatea căsătoriei servilor⁶⁰.

O înțelegere asupra unor slugi ne-a parvenit prin intermediul speței 134 din *Registrul de la Oradea* (anul 1215)⁶¹: un anume Demetrius din satul Nazalas, com. Dăbâca (azi Năsal, jud. Cluj) i-a învinuit pe Joanca din Villa Simonis, com. Dăbâca (azi Simionești, jud. Bistrița-Năsăud) și pe Urbanus din satul Ebes, din același comitat (așezare azi dispărută în apropiere de Gornești, jud. Mureș), pentru că atunci când au primit-o la ei pe cumnata lor, după decesul soțului acesteia, au luat banii (30 de mărci) și slugile lui. Trimiși la Oradea pentru proba fierului roșu, părțile s-au înțeles astfel: din cele trei slugi pe care le luaseră Joanca și Urbanus să dea două lui Demetrius, și anume pe slujica Jahacecu și pe sluga Munca, iar cumnatei sale să-i dea o altă slujnică, pe nume Ticura.

Despre vânzarea unei slujnice ne informează și un act din anul 1220: Paul, preotul din satul Doba, com. Solnoc (azi Doba Mare și Doba Mică, jud. Sălaj) a vândut o slujnică consătenței sale, văduva lui Lodmer⁶²; nu este precizat prețul, ceea ce ne-ar fi fost de ajutor. În schimb, în cazul următor aflăm și despre un posibil preț al unui serv: în anul 1222, Morodekuc, sluga lui Ștefan din satul Thepa, com. Bihor (azi în Ungaria), a fugit de la acesta, fiind găsit la Bensa din satul Tura, com. Szabolcs; Bensa a spus că Morodekuc era sluga surorii sale, mama vitregă a lui Ștefan; neavând niciunul dovezi clare pentru a-și dovedi proprietatea asupra slugii, au fost trimiși la Oradea, unde s-au înțeles astfel: Ștefan a plătit lui Bensa 22 de pondere (groși), iar Bensa i-a înapoiat sluga⁶³.

Referitor la schimburile și înțelegerile ce-i implicau pe servi ne informează și un act din anul 1229: Simion și fratele său Vodas, fiii lui Chenka, din comitatul Bihor, au cerut în fața lui Ladislau, judele curții regale, nouă oameni de la Egidius și Ștefan, fiii lui Natus, din comitatul Bekes; cei nouă oameni erau: Lench, cu fiicele sale Beda și Nuz, apoi Jaca, cu fiii săi Choma și Mihail, și Tumpa, cu fiicele sale Mica și Penteka; fiind trimiși la Agria pentru proba fierului roșu, Egidius și Ștefan s-au declarat vinovați, iar Simion și Vodas s-au învoit să lase potrivnicilor lor o slugă, pe celelalte opt luându-le ei în stăpânire⁶⁴.

Dintr-un document emis în anul 1234 aflăm că Luca, slujitor (*ministeriales*) al bisericii din Curud, a plătit la Oradea lui Jacou / Jacon și Ioan, pentru o slugă numită Deguz și a altor servi (nu este precizat numărul acestora), 14 mărci și 17 pondere (groși)⁶⁵. Apoi, în anul următor, Hemiric, fiul lui Mauricius din satul Zeb, a vândut cumnatului său Teco, fiul lui Toma din satul Debrecen, trei slujitoare, și anume pe Chynchola și pe fiicele ei, Ancilla și Cecilia, pentru suma de 1 marcă și 1 fertun⁶⁶. Iar într-un act de la finele secolului al XIII-lea (anul 1280) capitlul bisericii din Oradea confirmă că Aladar a cumpărat de la Andrei, fiul lui Ioan, trei oameni (Aglent, Lench și Pina) pentru suma de 10 mărci, precizându-se și faptul că din acest moment Aladar putea să-i stăpânească pe vecie⁶⁷.

Chiar dacă exemplele de mai sus arată că au existat schimburi comerciale cu servi, credem că acestea au rămas la o scară redusă, deoarece nu este menționat nici un târg în care să se fi făcut comerț cu sclavi în mod regulat sau într-o proporție mai ridicată.

60 *Sutt* 2015, p. 140.

61 *Registrum Varadinense*, nr. 134, p. 201; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/134, p. 74.

62 *Registrum Varadinense*, nr. 264, p. 252; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/264, pp. 109-110.

63 *Registrum Varadinense*, nr. 343, p. 284; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/343, p. 131.

64 *Registrum Varadinense*, nr. 357, p. 290; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/357, pp. 135-136.

65 *Registrum Varadinense*, nr. 376, p. 300; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/376, p. 142.

66 *Registrum Varadinense*, nr. 385, p. 305; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/385, p. 146.

67 *DIR.C.XIII/2*, nr. 245, p. 226.

Răscumpărări și eliberări de servi

Motivele care au determinat eliberarea slugilor sunt diferite de la un proprietar la altul. O motivație destul de comună a fost pentru mântuirea sufletului stăpânului după plecarea sa din această lume. De asemenea, fapt menționat deja, Biserica Romană aprecia și încuraja eliberarea sclavilor creștini, un act pios în ochii oricărui credincios. Eliberarea din servitute putea să fie și o recompensă din partea stăpânului pentru un serv ce și-a îndeplinit îndatoririle cu credință. În cele din urmă nu trebuie să uităm nici de factorul economic, proprietarii obținând sume de bani de pe urma răscumpărării servilor. Având în vedere că în multe cazuri sclavul eliberat / răscumpărat rămânea să muncească pe proprietatea aceluiași stăpân, răscumpărarea se dovedea o „afacere” rentabilă.

Nobila doamnă, văduva comitelui Koplun, în fața capitlului bisericii din Oradea, a eliberat (*pentru scăparea și mântuirea sufletului său*) pe slujnica sa Ancilla și pe fiica acesteia, Elisabeta (caz amintit și mai sus); dar a pus condiția ca atât timp cât ea mai trăiește, cele două să nu plece de la ea și să continue să o slujească; după moartea ei, slujnicele vor putea să plece și să se așeze unde vor dori, ca și cum s-ar fi născut din părinți liberi (anul 1284)⁶⁸.

În anul 1213 Vutuk din satul Inka și-a eliberat sluga (*manumisit quendam servum suum*) pe nume Figoz, adică să se poată așeza unde dorește; acesta din urmă s-a însurat cu o femeie liberă; tatăl și fratele fetei, Juan, respectiv Leustah, l-au învinuit pe Vutuk, în fața comitelui Petru, de răpirea fetei, iar pe Figoz de căsătorie nedemnă; Vutuk s-a dezvinovățit spunând că îl eliberase pe Figoz încă înainte de căsătorie; în prezența părților, capitlul din Oradea a considerat că Figoz este liber, împreună cu urmașii săi⁶⁹. Chiar dacă nu aflăm motivul eliberării lui Figoz, acest caz este un bun exemplu privind aplicarea legii privitoare la interdicția ca o persoană liberă să se căsătorească cu un om neliber.

Libertatea deplină era mereu caracterizată prin faptul că foștii servi se pot așeza unde doresc, dispărând astfel legătura, apartenența de o altă persoană. Deci, eliberarea plinară a unui serv se făcea prin sublinierea posibilității de a se așeza liber unde dorește; acest lucru îl deosebea pe un libertin de un om pe deplin liber, din datele furnizate de actele vremii reieșind că libertinii erau o categorie semiliberă – păstrându-se anumite legături față de stăpân – și nu una de oameni liberi⁷⁰. Însă nu vom intra aici în amănunte privind situația libertinilor, acest subiect necesitând o dezbateră separată.

Un act din anul 1234 relatează că Chygz și Iacob, fiii lui Buns / Bus / Buus, iobag al cetății Bekes⁷¹, au prins pe servul lor Cucus la Buda, fiul lui Farcas; Cucus susținând că este liber, iar Chygz și Iacob că este sluga lor, Buda l-a răscumpărat pe Cucus, acordându-i libertate deplină lui și urmașilor săi (să se poată așeza acolo unde vor dori); după acestea, Cucus a returnat lui Buda banii pe care acesta îi plătitese pentru el, și anume 2,5 mărci⁷². Cazul nr. 375 înscris în *Registrul de la Oradea* (1234) ne informează că Bagha, fiul hotnogului (*hodnogi*) Luca, a dat voie ca sluga sa Ștefan, soția acestuia Moya și fiul lor Chegza, să fie răscumpărați de către un iobag al său, pe nume Crust, socrul servului Ștefan, cu 6 mărci și 1 fertun; astfel, Ștefan și familia sa, precum și urmașii lor, au primit libertatea de a se așeza unde vor dori⁷³.

Uneori, oameni liberi erau învinuiți a fi slugi sau libertini, pentru ca apoi să li se dovedească libertatea în instanța de judecată. O speță din anul 1229 a *Registrului de la Oradea*⁷⁴ înregistrează sentința dată în urma

68 *DIR.C.XIII/2*, nr. 293, pp. 256-257.

69 *Registrum Varadinense*, nr. 66, p. 177; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/66, p. 57.

70 O speță a *Registrului de la Oradea* (anul 1216) relatează cum doi oameni ai cetății Bihor, Tunc și Legyn, sprijiniți de comandantul oștirii (*principe exercitus*), Luca, și de centurionul Matia, i-au acuzat pe mai mulți libertini (Isepu, Bulsuhu, Chimon, Sathat, Medue și Ilobaru) ai lui Farkas și Kelemen cum că ar fi și ei oameni ai cetății. În cele din urmă se ajunge la o înțelegere între părți, acuzatorii obligându-se să-i înapoieze pe libertini lui Farkas și Kelemen, ultimii doi făgăduind că nu îi vor reduce pe respectivii libertini la o stare inferioară condiției lor actuale. Cf. *Registrum Varadinense*, nr. 161, p. 210; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/161, p. 81.

Observăm că libertinii țineau încă de Farkas și Kelemen, însă aveau o stare superioară oamenilor cetății și, cu atât mai mult, a servilor.

71 *Registrum Varadinense*, nr. 358, p. 291; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/358, p. 136.

72 *Registrum Varadinense*, nr. 373, pp. 298-299; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/373, p. 141.

73 *Registrum Varadinense*, nr. 375, p. 300; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/375, p. 142.

74 *Registrum Varadinense*, nr. 362, p. 293; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/362, pp. 137-138.

acuzății formulate de către Jeremia, Bocou, Tocus și Gegus împotriva lui Benjamin, susținând că acesta din urmă ar fi sluga lor și fiul slujnicei lor. Benjamin a fost apărat de către Choma, care a dovedit la Oradea, prin jurământul a două rude ale sale, că și Benjamin este din neamul lor. În urma jurământului depus pe altarul sfântului Ladislau, Benjamin a fost recunoscut ca fiind un om liber.

În anumite cazuri eliberarea unei slugi este supusă condițiilor. Ibrahim, arhidiaconul de Szabolcs, a eliberat pe un băiat, o slugă a sa numită Paul (obținută prin cumpărare), însă acest Paul să rămână și să-l slujească pe Ibrahim cât va mai trăi, după care, atât Paul, cât și toți cei coborâtori din el, să fie liberi a se așeza unde vor dori (anul 1235)⁷⁵. Același a fost situația și cu ocazia eliberării deja amintitelor Ancilla și Elisabeta.

Lăsarea servilor ca moștenire era ceva comun. De asemenea, același testament poate să conțină referiri atât la slugi lăsate urmașilor, cât și la eliberarea altora. Astfel, o doamnă nobilă a lăsat prin testament soțului ei, comitele P., zestrea și averea proprie, aici fiind incluse și slugile sale; de asemenea, a eliberat pentru totdeauna patru servi de-ai ei, pentru credința și slujbele lor, și anume pe: Vetrih, Mycolous, fiul lui Cuncea, și pe slujnica (*ancilla*) Mahcelth cu copilul ei (anul 1264)⁷⁶.

Următorul caz este unul deosebit, deoarece avem informații detaliate cu privire la moștenirea, împărțirea și eliberarea oamenilor neliberi de pe un domeniu. În anul 1277 comitele Gothard a cerut capitlului bisericii din Oradea să trimită un om de-al lor, în fața căruia să-și facă testamentul, atât el, cât și soția sa, fiica și ginerele său Avraam, fiul lui Ponyt⁷⁷.

În fața martorului trimis de capitlu, și anume Vyda, preotul de Sălacea (com. Bihor), s-au hotărât următoarele: comitele a lăsat fiicei sale pe sluga numită Muzgud, însă pe soția și fiul lui, Nicolae, i-a eliberat; pe servul Pentek cu unii dintre fiii săi i-a lăsat fiicei sale, iar pe alți doi fii ai acestuia, Sgydiu și Cheke, i-a eliberat pe vecie; a lăsat fiicei sale și pe frații Marcu și Mauriciu; l-a lăsat fiicei sale pe Esied, însă l-a eliberat pe fiul acestuia, Petru; pe slujnica (*ancilla*) Viola a lăsat-o fiicei sale, însă pe mama și fiica acesteia, Kucia, respectiv Agatha, le-a eliberat; pe Elena, fiica lui Kucik, a lăsat-o fiicei sale, dar pe sora acesteia, Margareta, a eliberat-o; a mai eliberat pe slujica Zustruche și pe fiul acesteia, Nicolae; de asemenea a lăsat liber pe Mihail, Cosma, Iaco, Poos și Myko.

La rândul ei, soția comitelui Gothard, a hotărât următoarele cu privire la servii ei: pe slujnica sa Scegen, împreună cu fiul ei Roma și fiica Scebbed, și pe urmașii acestora, i-a lăsat liberi; la fel a procedat în cazul lui Gensaro și a urmașilor săi; pe servul Mortun l-a eliberat, în timp ce pe fiul său Benedict l-a lăsat fiicei sale, iar pe doi fii ai acestuia, Markus și Mark, de asemenea i-a eliberat; a mai lăsat fiicei sale pe slujnicele Rusinc și Angles.

S-a pus condiția ca în cazul în care fiica comitelui Gothard ar muri fără moștenitori, toate slugile moștenite de la părinți să se bucure de „libertatea cea de aur”.

Magistrul Avraam a lăsat mamei sale, prin testament, pe slujnica Suca, împreună cu urmașii ei, și pe servul Markus cu soția și copiii lui; s-a mai precizat că, în cazul în care Avraam va muri înaintea mamei și soției sale, cele două doamne să dispună cum vor dori de slugile lăsate lor.

În cele din urmă merită amintit un element important al eliberărilor de servi, care se ascunde într-o oarecare măsură și în ultimul caz prezentat. Este vorba de situațiile în care soția și copiii unei slugi sunt eliberate, în timp ce capul familiei nu (sau unii membrii dintr-o familie sunt eliberați, pe când ceilalți nu). În spatele acestui gest se ascunde un interes foarte clar și avantajos pentru proprietar. În primul rând era păstrată principala forță de muncă, adică bărbatul din familie. Apoi, având în vedere că în acele vremuri o mamă singură cu copii ar fi supraviețuit destul de greu, femeia eliberată era nevoită să rămână împreună cu copiii alături de soțul ei, astfel că și ea continua să trăiască și să muncească pe moșia celui care a eliberat-o. De asemenea, ca oameni liberi, femeia și copiii nu se mai aflau în directa grijă a nobilului⁷⁸.

75 *Regestrum Varadinense*, nr. 384, p. 305; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/384, p. 146.

76 *DIR.C.XIII/2*, nr. 53, pp. 58-59.

77 *DIR.C.XIII/2*, nr. 200, pp. 185-186, cu textul latin la pp. 501-503.

78 *Sutt 2015*, pp. 143-145.

Disparația servilor

Cercetătorii fenomenului sclaviei medievale în Europa nu au ajuns la un consens privind cauzele principale ale dispariției servilor. Cei care au abordat și acest aspect vorbesc despre expansiunea agricolă, dezvoltarea comunității sătești⁷⁹, despre ameliorarea situației sclavilor (prin intermediul Bisericii, dar și al proprietarilor laici de servi) și / sau aservirea în masă a oamenilor⁸⁰. Probabil că fiecare dintre cauzele observate de cercetători au avut aportul lor în dispariția sclavilor, însă ca intensitate de manifestare existând diferențe în funcție de regiuni.

Referitor la Transilvania, în a doua parte a veacului al XIII-lea servii sunt mai rar amintiți în actele oficiale: 1261⁸¹, 1271⁸² (în acest document emis de Ștefan al V-lea apare sub formă de transumpt actul din 1261 al regelui Bela al IV-lea⁸³), 1277⁸⁴ sau 1284⁸⁵.

Documentele secolului al XIV-lea nu mai fac referire la servi aproape deloc. Am identificat numai câteva cazuri în care sunt amintite *ancillae* și *servi* eliberați din servitute. Este vorba despre o roabă (*ancilla*) numită Margareta zisă Zekul și cei doi fii ai ei, care în anul 1339 au obținut libertatea deplină, în fața trimisului capitlului bisericii Transilvaniei și al altor martori, de la stăpâna lor, nobila doamnă Ossana, văduva lui Paul fiul lui Benedict de Blăjel⁸⁶. În anul următor, 1340, tot în fața unui trimis al capitlului bisericii Transilvaniei și al altor martori, nobila văduvă a lui Ștefan, fiul lui Samson, nobil de Geoagiu de Sus, a redat „libertății veșnice și fericite” mai multe roabe – *ancillas* (Margareta zisă Kandi, Elena, Elisabeta și Caterina) și pe un serv (Blasius)⁸⁷. În ambele cazuri este vorba despre libertatea deplină, cei vizați având dreptul de a se așeza și a trăi unde doresc, asemănător celorlalți oameni liberi.

În general actele emise de-a lungul veacului al XIV-lea îi amintesc pe iobagi, al căror statut real trebuie clarificat printr-o cercetare dedicată numai lor, deoarece, de acum înainte (cumpăna secolelor XIII-XIV), termenul de *iobag* (*iobagiones*; *jobbágy*) nu mai desemna un grup de oameni cu privilegii și funcții / slujbe oficiale în stat, ci o nouă categorie socială, echivalentă șerbilor (*serfs*) din Europa Occidentală⁸⁸. Apoi este necesară o comparație cu starea servilor din secolul anterior, astfel putându-se surprinde nu doar diferențele în drepturi și obligații ale celor două categorii sociale, dar și posibilele cauze – economice, morale, spirituale etc. – ce au determinat schimbarea statutului legal al servilor. Și, nu în ultimul rând, ar trebui surprinsă și analizată perioada în care au coexistat cele două grupuri, servii și iobagii, în prima parte a secolului XIV.

Concluzii finale

Din rândurile de mai sus s-a putut observa că în Transilvania medievală servitutea a existat sub cele două forme ale sale, definite de către M. L. Bush: servitutea permanentă și cea temporară. Cercetătorul american a inclus în prima categorie iobăgia și sclavia, iar în categoria servituților temporare au intrat aservirea datornicilor, servitutea penală și munca sub contract în străinătate (aceasta din urmă specifică epocilor mai târzii)⁸⁹.

În Transilvania sunt prezente sclavia și apoi iobăgia, ca servituți permanente, servitutea penală și cea din cauza datoriilor ca servituți temporare (dar care puteau deveni permanente, dacă persoanele în cauză

79 Bloch 1996, pp. 265-269; Sutt 2015, p. 213.

80 Carrier 2014, p. 9.

81 Zichy, I, nr. 14, pp. 11-12; DIR.C.XIII/2, nr. 32, p. 35.

82 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus quintus, Volumen I, Budae, 1829, pp. 153-159; DIR.C.XIII/2, nr. 143, pp. 143-144.

83 Szentpétery Imre, *Regesta regum stirpis Arpadianae crítico-diplomatica / Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I Kötet (1001-1270), 3. Füzet, Budapest, 1930, nr. 1267, p. 386; și II Kötet, 1. Füzet (1255-1272), Budapest, 1943, nr. 2123, pp. 118-124; DIR.C.XIII/2, nr. 33, pp. 36-39.

84 DIR.C.XIII/2, nr. 200, pp. 185-186, 501-503.

85 DIR.C.XIII/2, nr. 293, pp. 256-257.

86 *Documente privind Istoria României, Veacul XIV, C. Transilvania, vol. III (1331-1340)*, Editura Academiei Române, București, 1954, nr. 458, pp. 522-523 (textul latin la pp. 603-604) (Infra: DIR.C.XIV/3).

87 *Ub*, I, nr. 553, pp. 503-504; DIR.C.XIV/3, nr. 463, pp. 525-526.

88 Sutt 2015, p. 181.

89 M. L. Bush, *Servitutea în Epoca Modernă*, Editura Antet, 2003, p. 11.

nu reușeau să-și plătească datoriile). Însă, după cum s-a putut observa, nici soarta servilor sau a slujnicilor nu era pecetluită pentru totdeauna, numeroase fiind cazurile de eliberare sau de răscumpărare, astfel unii dintre aceștia devenind asemenea oamenilor liberi din naștere.

Chiar dacă editorii în limba română a documentelor referitoare la Transilvania nu au utilizat termenul de sclav, ci pe cel de slugă⁹⁰ sau rob / roabă⁹¹, statutul celor aparținând acestei categorii era cel al unui sclav din restul Ungariei sau al Europei acelor vremuri. Indivizii în cauză, din punct de vedere legal, nu erau văzuți ca oameni, ci obiecte din gospodărie, putând fi vânduți, cumpărați, lăsați moștenire, donați / dăruiți, schimbați, eliberați parțial sau plenar.

Situația acestei categorii sociale s-a îmbunătățit pe parcursul veacului al XIII-lea (pentru realitățile din Transilvania secolelor anterioare informațiile sunt extrem de puține sau inexistente), pentru ca în prima parte a secolului al XIV-lea slugile să fie menționate doar sporadic. La transformarea servilor într-un alt tip de categorie socială – iobagii –, cu o situație mai bună, au contribuit atât interesele economice, al căror caracter s-a schimbat în urma noilor invenții tehnice și al expansiunii agricole înregistrate în mare parte a Europei, cât și elementele de natură morală și spirituală promovate de Creștinism.

În încheiere, doresc să atrag atenția asupra necesității cercetărilor care să vizeze pe oamenii mai puțin însemnați de pe scena istoriei (servi, iobagi, țărani liberi etc.), însă fără aportul cărora personajele istorice marcante probabil că nu ar fi existat.

Servii din Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul secolului al XIII-lea

(Rezumat)

În acest articol am încercat să prezint în mod general situația servilor din Transilvania și din județele învecinate (de la sud la nord: Caraș, Timiș, Arad, Cenad, Zarand, Bihor, Sătmar, Crasna, Solnocul de Mijloc și Maramureș) în secolul al XIII-lea, teritorii care astăzi în întregime sau în cea mai mare parte aparțin României. În alegerea acestui subiect am luat în considerare faptul că istoriografia românească nu a acordat atenție subiectului sclavilor medievali. Pentru a realiza acest lucru, am folosit documentele medievale editate care includea referiri la diferite aspecte referitoare la sclavi. Fiind un subiect foarte generos, am atins doar principalele aspecte, cum ar fi: termenii în care sclavii au fost desemnați în charte medievale; care era statutul lor în legile Regatului Ungariei și cum au fost văzute de societate; care au fost modurile de a deveni sclav; vânzări, cumpărări, schimburi, donații și moșteniri de sclavi; răscumpărarea libertății sclavilor și motivele care au condus la eliberarea multor sclavi de către stăpânii lor; dispariția servilor. Concluzia principală este că – la fel ca în restul Regatului Ungariei și în alte țări europene – în Transilvania existau un grup de populație care erau văzuți și tratați ca sclavi, chiar dacă această problemă nu a fost cercetată și admisă direct de cercetătorii români ai istoriei medievale.

The Slaves from Transylvania and the neighboring Counties during the 13th Century

(Summary)

In this article I attempted to present in a general way the situation of the slaves (servi) of Transylvania and the neighboring counties (from south to north: Caras, Timis, Arad, Cenad, Zarand, Bihor, Satmar, Crasna, Middle-Solnoc and Maramures) during the 13th century, territories which today are wholly or mostly part of Romania. In choosing of this topic I took into account the fact that the Romanian historiography did not pay attention to the subject of medieval slaves. To accomplish this, I used the edited medieval documents that included references to various aspects regarding the slaves. Being a very generous subject, I only touched the main issues, such as: the terms in which the slaves were designated in medieval charters; which was their status in the laws of the Hungarian Kingdom and how were they seen by the society; which were the ways to become a slave; sales, purchases, exchanges, donations and legacies of slaves; the redemption of the freedom of slaves, and the reasons that led to the liberation of many slaves by their masters; the disappearance of the servi. The main conclusion is that – similar to the rest of the Hungarian Kingdom and other European countries – in Transylvania were a group of population who were seen and treated like slaves, even if this issue was not researched and directly admitted by the Romanian researchers of medieval history.

90 De pildă: *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 1, pp. 1-2; nr. 67/30, pp. 48-49; nr. 67/375, p. 142; *DIR.C.XIII/2*, nr. 32, p. 35; nr. 200, pp. 185-186; nr. 293, pp. 256-257.

91 *DIR.C.XIV/3*, nr. 458, pp. 522-523; nr. 463, pp. 525-526. Cuvântul *rob / roabă* provine din slavul *robŭ* și are semnificația de „persoană dependentă de stăpânul feudal”; „persoană care muncește din greu”; „persoană luată în captivitate și folosită la munci grele”; „om aflat în relații social-politice de aservire”; cf. Gabriel Angelescu, Emilia Mareș, *Dicționarul fundamental al limbii române: explicativ, morfologic, ortografic și ortoepic*, Editura „AULA”, Brașov, 2008, pp. 1044-1045; sau *Dicționar explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordă – Al. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 958.